

Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Südosteuropa Jahrbuch 17. München-Berlin 1987.

Knjiga je rezultat interdisciplinarnega posvetovanja zgodovinarjev, arheologov in lingvistov leta 1985 o dogajanjih od 6. do 8. stoletja v jugovzhodni Evropi.

Referati so zato zelo heterogeni po temah, ki jih obravnavajo, pa tudi po metodologiji. Ne dajejo dokončnih rešitev problemov (npr., ali so Romuni priseljeno ljudstvo v 14. stoletju ali še avtohtoni Dačani iz antičnih časov), kot je poudaril v sklepi besedi tudi H. Ament, temveč le individualne poglede posameznih strokovnjakov. Razpoznavne so različne raziskovalne metode. Vrednost zbranih referatov s posvetovanja pa je že v tem, da je pokazala različnost umevanja in interpretiranja problemov in pojavov v tistem času v panonskem, balkanskem in karpatskem prostoru pri posameznih strokah (lingvistika, zgodovina in arheologija). Časovni okvir dogajanja in probleme v njem je predstavil K. Horedt (ostanki germanskih ljudstev Gepidov in Langobardov v panonskem prostoru, Slovani po selitvi na zahod, njihova socialna stopnja v okviru avarske družbe, pojav onogurskih Bolgarov, povezovanje zakladnih najdb iz Vrapa in Erseka z vrnitvijo "Solunčanov" (*Sermesiano*) iz Sirmia v Thessalonike, nova dognanja o zakladni najdbi iz St. Niklosa, izvor Seklov, zgodovinski pomen bronastih liuh izdelkov, arheološki ostanki Avarov, izvor Romunov (argumenti za in proti o njihovi kontinuiteti iz antičnih časov), naravna bogastva Karpatov (sol, zlato, baker).

V tem okviru so se gibale tudi razprave posameznih avtorjev. E. Chrysos in P. Malingoudis sta iz zgodovinskega in jezikovnega gledišča razpravljala o slovanski naselitvi (Hrvatov in Srbov v 7., Bolgarov pa v 8. stoletju) na bizantinskem upravnem ozemlju, s posebnim poudarkom na sedanjem grškem ozemlju, in ugotavljala, da so bili doseljeni Slovani na enaki tehnološki in gospodarski stopnji kot staroselci. Žal pa razpravi nista bili podprti z arheološkimi viri. N. Reiter pa celo kot lingvist meni, da niti jezika ne moremo vselej enačiti z etnosom.

D. Ovčarov se je v referatu Protobolgari in njihova selitev proti južni Evropi bolj ukvarjal z njihovo zgodovino kot s selitvami in je pokazal celotno sliko tretje faze, ko je 681 nastala njihova država (nastanek, vojaštvo, pismenstvo, kalendar, filozofija, umetnost).

V. Velkov je obravnaval na podlagi raziskovanja v Dinogetii bizantinsko severno mejo - obdonavski defenzivni limes in s tem povezan problem foederatov.

V. Popović se je oprl na izkopavanja v Sirmiju in razpravljala o cerkveni organizaciji na tem področju. Izkopana je bila verjetno Demetrijeva cerkev, ki jo je okoli 425 dal postaviti prefekt Leontius, obenem pa je obravnaval tudi predmete iz grobov, ki pripadajo domačemu romaniziranemu prebivalstvu.

S. Ciglenečki je predstavil problem kontinuitete na sedanjem slovenskem ozemlju, ki je arheološko najbolje izpričana z rezultati raziskovanj poznoantičnih refugijev 5. in 6. stoletja. Razvrstil jih je v dve skupini: vojaške in civilne. Metodološko je dobro prikazal razmerje med refugiji in nekdanjimi antičnimi mesti (Poetovio, Celeia, Emona) ter grobišči tistega časa (Kranj-Lajh).

W. Pohl je obravnaval pojav avarskega kaganata in predstavil sočasna plemena v Karpatski kotlini. Ukvarjal se je s problemom "gensa" v celoti. Avarsko družbo opisuje kot pisano etnično mešanico Slovanov, Gepidov, Bolgarov, verjetno tudi ostankov Langobardov in Bizantincev, prevladovali so pa Avari.

A. Kiss je na podlagi nekaterih pridatkov (dolgi meči, ščiti, ovalne pasne sponke, železne pasne garniture, sekače, žigosana keramika) prikazal germansko dediščino v avarskodobnih grobovih, ki jih najdemo deloma na Sedmograškem, še več pa v Transdanubiji. Morda gre za ostanke Gepidov, čeprav ni bilo to več njihovo matično področje (to je bilo ob Tisi, kjer je bilo tedaj središče avarske države).

E. Garam je razdelila avarskodobno materialno kulturo na podlagi grobnih pridatkov na štiri horizonte, ki so neposredno povezani z novimi etničnimi vdori (avarski prihod, kubanski Bolgari, nov vdor vzhodnih stepskih ljudstev in končno vojaški vdori Frankov).

D. Protase je skušal dokazovati nepretrgano kontinuiteto

antičnega romaniziranega življa skoraj do sedanjosti v vsej Daciji in minimaliziral vlogo slovanske naselitve.

G. Schramm je svoje ugotovitve o katastrofi od 6. do 8. st. (naselitev Slovanov) in nastanku romunskega ljudstva opiral na krajevne in rečne toponime. Rodovitne pokrajine so zasedli prišleki, staroselci pa so bili prisiljeni živeti nomadsko v osrčju Balkana, pa tudi v Rodopih.

Simpozij je potekal leta 1985, nekaj let je preteklo, da so referati izšli in še nekaj časa, da je bila ta ocena napisana. V tem času je prišlo do zgodovinskih družbenih sprememb tudi na tem območju in vprašanje je, kako bi bili nekateri referati (predvsem geneza Romunov) in ugotovitve zapisani zdaj. Kaj je politika in kaj neobremenjena arheološka ali zgodovinska znanost, bo pokazal čas.

Irena SIVEC

Towns in Medieval Hungary. Edited by Lajos Gerevich. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 151 strani.

Mesta v srednjeveški Madžarski so tema petih študij v zborniku, ki ga je pripravilo skupno sedem madžarskih strokovnjakov, uredil in z uvodom pospremil pa član Madžarske akademije znanosti Lajos Gerevich. Študije imajo historično-urbanistični značaj in obravnavajo predvsem probleme nastanka in razvoja srednjeveških mest, vprašanje kontinuitete naselij iz antike, topografijo in tipologijo posameznih mest ter seveda vplive različnih geografskih in antropogenih dejavnikov. Slednji pojasnjujejo mesta kot ekonomske, vojaško-strateške in upravno-politične urbane aglomeracije v širšem kontekstu razvoja srednjeveške Madžarske.

Drugi pomemben okvir obravnavane tematike je metodološki. Avtorji prispevkov so uporabili razpoložljive historiografske, arheološke in tudi umetnostnozgodovinske podatke, pri čemer so poudarili pomen arheoloških virov. Ti izhajajo z obsežnih arheoloških izkopavanj kraljevskih gradov in palač ter delno tudi drugih predelov prestolnih mest: Óbude (stara Buda) že od začetka 20. stoletja in predvsem iz 60. in 70. let, ko so odkopali kraljevski grad z utrdkami, Esztergoma iz 30. let in pozneje, Bude iz 40. let in posebno iz vojvodega časa, ko so raziskali celoten grajski grič. Izkopavanja so potekala tudi v mnogih drugih madžarskih mestih, več na severu in manj na jugu, posebno v Sopronu, Kőszegu, Székesfehérváru, Veszprému in Pécsu, vendar še niso povsem ovrednotena. Zato in zaradi omejenega obsega zbornika so avtorji predstavili tri podrobnejše študije o zgodnji zgodovini mest Győra, Soprona, Székesfehérváru in Veszpréma ter dve vzorčni študiji o zahodnomadžarskih mestih ob Donavi oz. o tržnih mestih v Veliki madžarski ravnini (Alföld). Pri tem so se omejili predvsem na urbanistični razvoj teh mest, dosti manj pa so obravnavali gospodarsko in socialno zgodovino ali celo zgodovino vsakdanjega življenja. Zato v zborniku zmanjka iščemo risbe ali slike arheološkega materiala oz. predmetov, je pa mnogo načrtov in starih upodobitev mest, tlorisov objektov in mestnih predelov, nekaj zemljevidov ter celo ena fotografija.

Madžarska mesta so nastala in se razvijala kot posledica mnogoterih dogajanj na tem z gorovji obdanem, a prehodnem srednjeevropskem prostoru. Svojo predzgodovino imajo v antičnih naselbinah donavskega limesa. To pomembno mejno območje na robu klasične kulture je tedaj ločevalo rimski svet od barbarskega severa in nomadskega vzhoda, s katerega so kakor valovi butala nova ljudstva. Šele ogrska država je z idejno (versko) in kulturno prilagoditvijo zahodu uspela združiti barbarske in romanizirane regije, preseglala razlike v geografiji in kulturi različnih predelov srednjega Podonavja in po koncu 1. tisočletja ustanovila enotno kraljestvo. Različne kulturne komponente nove države so se kazale tudi v pokrajinskih raznolikih naselbinskih sistemih in oblikah naselij: na naravo, načrt in arhitekturo nastajajočih mest so zelo vplivale sosednje regije. Tako so bili v zahodni Panoniji močni južno-nemški vplivi, v severni Madžarski slovansko-germanski vplivi, na jugu vplivi Bizanca. Logika izbire mikrolokacije ob reki, na vzpetini, na strateški ali lahko dostopni točki, ki so jo enako kot v rimski dobi po Pirennu "narekovali pogoji tal ali

pa smeri, kamor so tekle reke, skratka prirodne okolnosti, ki so bile obenem v skladu s smerjo trgovine in za trgovce zategadelj najbolj privlačne¹; ta logika se je torej vmesčala v danosti pokrajine. Zato so prva mesta in prestolnice nastajale od začetka 2. tisočletja ob Donavi, na najbolj utrjenih delih bivšega limesa, čeprav brez kontinuitete poselitve; Donava je z zahodom povezovala to obrobno območje, ki je v mnogočem zaradi nje in po njej zraslo v močno srednjeveško državo in postalo zlasti proti Turkom bistven evropski branik. Mesta Győr, Visegrád, Vác, Esztergom in Buda ter Poszony (današnja Bratislava) so imela enak topografski načrt in podoben izgled kakor mesta v zgornjem Podonavju. Zahodni vplivi so vidni še v severnomadžarskih rudarskih mestih in v saških naseljih v Transilvaniji, kamor so se naselili zahodnoevropski trgovci in obrtniki, posebno Italijani, Flamci, Nemci in drugi.

Mesta v panonski ravnini oz. na jugu dežele so sledila drugačnim silnicam in smerem kot mesta na zahodu. Slednja tudi niso imela gradov, ki so drugod odločilno vplivali na nastanek urbanih naselbin. Južnomadžarska mesta so nastala na križiščih poti, ki so vodile na Balkan, v severno Italijo, tudi čez slovensko ozemlje,² ter proti morju, in so zelo zgodaj prišla pod bizantinski vpliv.

Povzemimo na kratko posamezne članke. V prvem so D. Gabler, E. Szőnyi in P. Tomka predstavili naselbinsko zgodovino Győra (Arrabone) v rimski dobi in v srednjem veku (str. 9-25). Mesto ob izlivu Rábe in Donavo je bilo pomembno rimsko vojaško oporišče ob limesu že v Klavdijevem času. Arheološki, epigrafski in zgodovinopisni viri izpričujejo razširitev naselbine z grobišči v flavijskem obdobju, povečanje posadke (*ala miliaria*) in prenovo kastela pod Trajanom, širjenje pripadajočega vicusa in bližnjih zaselkov vse do markomansko-sarmatskih vojn, ko je bila večina Arrabone porušena. Obnovi v severski dobi so sledile velike rekonstrukcije obrambnih struktur v pozni antiki in usihanje vicusa v teku 4. stoletja, kar je bilo posledica reorganiziranja rimske vojske in vpadov Kvadov in Sarmatov (355. in 356. leta). V dobi preseljevanja ljudstev so področje tabora naselili civilni, tudi barbarski prebivalci, ki pa so izginili ob napadih Avarov. Z letom 568 je poselitev tako prekinjena in se obnovi šele v 10. stoletju z madžarsko osvojitvijo. Madžari so namreč uporabili lokacijo na ruševinah poznoantičnega tabora z okopom; z odstranjevanjem kamenja iz rimskih zidov so relativno povišali umetni grič in tam ustanovili svojo naselbino. To srednjeveško trgovsko naselje ob križišču starih poti in strateškem prehodu čez reko je že v času kneza Geze (972-997) postalo važen regionalni center, imenovan Győr (Gyeür oz. lat. Jaurinum). Pod kraljem Štefanom I. (997-1038) so grič utrdili, na nasipu zgradili grad za kraljevega upravnika comesa in v njem škofovsko katedralo; grad je postal tudi cerkveni sedež. Tedanja naselbina, ki so ji arheologi izmerili površino ok. 150 m x 150 m, je postopno zrasla v eno najvažnejših ekonomskih in upravnih središč Ogrske. Razporeditev reprezentančnih zgradb pa nam posredno kaže tudi razmerja med cerkveno in posvetno (kraljevo) oblastjo. Tako je dal kralj Béla IV. sredi 13. stoletja zgraditi nov donžon za škofa na strateško najvažnejši točki znotraj grajskega obzidja. Potemtakem topografski zapis ne potrjuje pravne razdelitve Győra, ki so ga zgodovinarji doslej večinoma strogo ločili na *civitas regalis* pod upravo comesa in *civitas capitularis*, ki jo je vodil škof, pač pa kaže, da sta bili razločljivi kraljevska in cerkvena graščinska posesti. Zato je naselbina na obrežnih gričih vzhodno od gradu morebiti prišla pod comesovo oblast, medtem ko so vasi južno od mesta plačevale davek škofu. Šele podelitev mestnih pravic leta 1271 je ukinila te razlike in odtlej so tako kraljevi kot škofovski podložniki dihali mestni zrak. Győr je bil takrat živahen trgovski center, ki se je hitro razvijal tudi zaradi prihoda meniških redov in izgradnje različnih cerkev. Carinske odredbe iz 1260. leta omenjajo italijanske in nemške trgovce ter trgovino z žitom, krmo, sirom, sadjem, vinom in medom, z ribami, živino, usnjem, kožami in tekstilom, s soljo, zlatom, srebrom in steklom ter z lončenino, katere lokalno proizvodnjo sicer dokazujejo izkopane lončarske peči.

Članek L. Gerevicha govori o rasti madžarskih mest ob Donavi (str. 26-50). Ta so pomembna zato, ker je Štefan I. v njih ustanavljal škofije in opatije, ker so bile na tem območju tudi rodbinske posesti princev in kraljev iz dinastije Árpád in ker je mestom sama Donava dajala veliko strateško, politično

in seveda gospodarsko vlogo. Njen pomen odkrivajo arheološki podatki, npr. zaklad bizantinskih novcev v Óbudi, distribucija različnih predmetov in različne gradbene tehnike z juga, predvsem pa oblikovanost pristanišč in brodov. Pisni viri govorijo o ladjah, ki so sodelovale v raznih zahodnih vojaških akcijah, o povečanju rečnega prometa v 11. in 12. stoletju, o vlogi madžarskih mest v trgovini z Moravsko in morda tudi Poljsko, kakor dokazujejo npr. bavorski statuti o carinah in davkih že v 10. stoletju, o flotah mest in samostanov, o trgovini z vzhodom, ki je bila večinoma v rokah Židov in ismaelitov. Gerevich tudi oriše pojav, zgodovino in oblikovanost nekaterih mest. V Esztergomu si je Geza po sprejetju krščanstva postavil dvor z obzidjem, kjer je imel rezidenco njegov sin Štefan I. in kjer sta v istem gradu domovali cerkvena (od 1001. nadškofovska) in posvetna oblast. Budimpešta je imela tri srednjeveška naselbinska jedra, namreč ostanke rimskega tabora "Contra Aquincum" (današnja Kis-Pešta), grajski grič v Budi na drugi strani reke in naselje Kis-Pešta (Mala Pešta). Izkopavanja so pokazala, da se je srednjeveško naselje raztegnilo čez castrum iz 4. stoletja, čez področje canabae in tudi čez veliko rimsko nekropolo ter da je za svoje pristanišče verjetno uporabilo kraj rimskega pristanišča. Ni pa trdnih dokazov o srednjeveški rabi rimskih zgradb oz. kontinuiteti njihove rabe. Mesto Poszony (Bratislava) na strateški točki, kjer Donava zapusti alpsko-karpatška vrata, je po letu 907 z gradom branilo madžarsko mejo. Tudi tu so uporabili obnovljen rimski stolp za nadzor pristanišča ob vnožju grajskega griča. Nasplošno mesta ob Donavi poznajo dvojno oblast na gradovih: cerkve oz. tudi škofovske palače in kraljeve palače oz. včasih palače comesov. Gradovi imajo sicer podolgovate tloris in so locirani ob cerkvi, podobno kot variantno opazimo v nemških in francoskih, a tudi vzhodnoevropskih modelih 9. in 10. stoletja. Delitev oblasti enako odražajo naselbine; kraljevska in cerkvena mesta ležijo eno ob drugem s svojimi ločenimi jedri, pristanišči in trgi (Győr, Esztergom, Óbuda).

A. Kralovánszky je prikazal naselbinsko zgodovino Veszpréma in Székesfehérvárja v srednjem veku (str. 51-95). Obe mesti sta se iz preprostih naselbin ob bivši rimski cesti, tako kot Esztergom, razvili v zadnji četrtini 10. stoletja, in sicer na ozemlju prinčevskega plemena, povezanega s plemenom Meger, ki je dalo ime Madžarom. V 13. in 14. stoletju sta imeli različen razvoj kljub enakim pogojem in okoliščinam, ki so ju oblikovale v času od 10. do 12. stoletja. Veszprém je kljub škofovskemu sedežu od 1001. leta ostal nekakšno tržno naselje v cerkveni posesti, Székesfehérvár pa je s privilegiji, ki jih je dobil zaradi svojih cerkvenih in civilnih institucij, zrasel v državno zelo pomembno mesto. Veszprém je ob 40 m visokem grajskem griču s katedralo in palačo sestavljalo že več manjših okoliških naselbin, v njem je bil tudi grški samostan, verjetno rezultat dinastičnih povezav Štefana I. z bizantinskim cesarjem. A mesto je ostalo majhno (600-1200 prebivalcev v 11. stoletju, 1600-2000 v 15. stoletju) in urbanistično nerazvito, najbrž zaradi neugodne geografske lege in toge politike škofa, ki je, od 1313. tudi kot svetni gospod, zaviral razvoj obrti in trgovine. Povsem drugačno vlogo je igral Fehérvár ("Beli grad" oz. lat. Alba civitas), ki se je od 1235. imenoval Alba Regia (madž. Székesfehérvár, slovansko Istolni Beograd); v kraljevi baziliki so od 1038. do 1527. leta okronali in ustoličili ogrske kralje ter od 1031. do 1540. leta pokopali večino kraljev in njihovih sorodnikov. To prestolno mesto je zamenjalo svojo upravno vlogo s sakralno sredi 13. stoletja, ko je Buda postala dejanski in dokončni upravni center srednjeveške Ogrske. Székesfehérvár je v začetku obstajal iz osrednjega kraja in več okoliških naselij, ki so v krogu s premerom 20 km oskrbovala in branila ta kraj. Arheološke raziskave so ob naseljih odkrile tudi pripadajoča grobišča iz časa prehoda 10. v 11. stoletje. Osrednji utrjeni kraj, kjer je bival princ, je stal na 4 m visoki, ok. 150 m dolgi in 100 m široki vzpetini sredi srednjeveške civitas oz. castruma in se je po površini ujemal s sočasnim cesarskim oz. prinčevskim bivalnim prostorom v nemškem Quedlinburgu oz. v poljskem Wawellu. Po mnenju Kralovánszkyega je bil v kapeli na vrhu 997. leta pokopan princ Geza, medtem ko si je njegov sin Štefan svojo veliko kraljevo baziliko in proštijo zgradil ob vnožju griča. Ves predel z različnimi reprezentančnimi zgradbami, ki je bil tudi delno arheološko raziskan, je v naslednjih stoletjih doživel več

prenov in sprememb, vseeno pa se je v mestnem jedru ohranilo 90 % srednjeveških ulic, kar je olajšalo raziskave srednjeveške topografije in arhitekturne zgodovine mesta.

I. Holl je predstavil razvoj in topografijo Soprona v srednjem veku (str. 96-102). Predhodnica mesta je bila že v 1. stoletju rimska Scarbantia, katere ostanke in cestno mrežo je ob ugodni obrambni legi izbral v začetku 11. stoletja nastali *castrum Suprun*, imenovan kot običajno po prvem comesu. Arheološka izkopavanja v zadnjih 20 letih so odkrila comesov grad in utrdbeni sistem ter potrdila podobnost zgodnje topografije Soprona z drugimi upravnimi sedeži, t.j. utrdbo in naselje okoli nje. Za Sopron torej ni veljal dualizem med *civitas* in *burgus* kakor za mesta s kraljevskim gradom oz. škofovskim sedežem. V 13. stoletju, posebno po mongolski invaziji (1241.), se je razvil v neodvisno mesto z vrsto privilegijev. V 14. stoletju so meščani tudi s kraljevo pomočjo utrdili osrednjo utrdbo, pri čemer so uporabili rimske zidove in kar 34 od 39 rimskih stolpov, skupno pa so zgradili trojni obrambni obroč zidov in še jarek okoli. Tako nastalo manjše notranje mesto v velikosti rimske Scarbantije so naseljevali predvsem trgovci in bogati obrtniki, ostali prebivalci so živeli v predmestjih, seveda tudi znotraj zidov. Pisni viri omenjajo več cerkva in tržnih mest, medtem ko arheološki, npr. uvoženo keramiko in stekleno posodje, izpričujejo trgovske vezi z Italijo, Rusijo ter avstrijskimi in nemškimi deželami.

Zadnje študijo, o urbanizaciji "vzhodno-centralnega" dela srednjeveške Madžarske, je že leta 1981 napisal A. Kubinyi (str. 103-149). V njej obravnava razvoj in naravo mest na področju Alfölda, torej med Donavo in Transilvanijo. Tam je v začetnem obdobju države nastalo le eno svobodno kraljevsko mesto, Szeged, in nekaj škofovskih rezidenc, v poznem srednjem veku pa vrsta "tržnih mest", ki niso imela polnega mestnega statusa in jih viri imenujejo *oppida*. Takšen razvoj, predvsem odsotnost mest v pravem pomenu, čudi, saj je bil južni del Alfölda trgovsko zelo pomemben, posebno pred mongolsko invazijo. Pozneje, najbolj v 15. in 16. stoletju, so se tržna mesta zaradi izvoza živine in trgovine z vinom zelo razvila in cvetela enako kakor svobodna mesta. Po večinskem mnenju je bil to poseben tip v osnovi poljedelskih naselij ("Alföldstadt"). Po Prinzu naj bi bil nepravilne krožne oblike, po Györfyju naj bi bili kmetje imeli na enem posestvu bivališče, na drugem, zunanem, pa gospodarska poslopja. Njihov izvor naj bi bil nomadski, zgodnjemadžarski ali celo avarski, kar pa Kubinyi zanika predvsem zaradi pomanjkanja arheoloških dokazov in takšnih naselij sploh ne postavi v srednji vek. Pridružuje se mnenju L. Gerevicha, da je na Madžarskem, na ekonomskem in kulturnem obrobju Evrope, soobstajalo več tipov naselij, med njimi "Alföld type" oz. "Alföld-fringe type". Kubinyi tako analizira dva tipa srednjeveških naselbin v Alföldu. V zgodnejšega vključuje svobodna kraljevska mesta in škofovske sedeže, v drugega pa, kot rečeno, tržna mesta, ki so urbano slabše razvita in manjša od pravih mest drugod. Oboja po stagnaciji v 13. in 14. stoletju, kar je bila posledica mongolske invazije in naselitve kumanskih plemen ter upada trgovine z Bizancem po 1204., doživijo razcvet v 15. in 16. stoletju. Zaradi pomanjkanja arheoloških in tudi pisnih virov, ki so bili večinoma uničeni v turškem času, nam takšen razvoj posredno kažejo raziskave cerkva in tržnih mestih. Prostorne in arhitekturno podobne cerkve kot odraz ekonomskega razcveta in rasti prebivalstva so nastale v Szegedu, Miskolcu, Gyöngyösu in Nyírbátorju, kar enako velja za samostane beraških redov.

Kakorkoli že ponujena slika o madžarskih mestih v srednjem veku bistri naše vedenje o njih in predstavlja nekakšen pregled dosedanjega dela ter s tem doseženi nivo razumevanja zgodovinskega razvoja, je seveda začasna in kljub nekaterim dobrim študijam enostranska. Arheologija je doslej služila bolj za dokumentiranje urbanega razvoja oz. kontinuitete poselitve določenih strateških točk, za ponazoritev arhitekturnega razvoja, manj pa za prikaz vsakdanjega utripa mesta in življenjskega standarda v srednjeveških urbanih naselbinah. To je med drugim posledica dosedanjih arheoloških raziskav na Madžarskem, ki so bile posebno v 1. polovici tega stoletja posvečene pretežno kraljevskim gradovom in palačam ter cerkvam oz. oblastno-upravnim predelom mest, v manjši meri pa stanovanjskim in gospodarskim predelom, torej tistim sferam

srednjeveškega mestnega življenja, ki so jih določali obrtniki, trgovci, meščani. Takšno sliko nam je posredovala tudi razstava v Deželnem muzeju v nemškem Braunschweigu konec leta 1991 o Budimpešti v srednjem veku.

Razstava je s skoraj 1100 predmeti prikazala čas od prihoda Avarov do turške osvojitve mesta leta 1541. Predvsem povojna arheološka izkopavanja grajskega griča so omogočila boljši vpogled v začetke in razvoj kraljeve palače na griču, ki je svoj največji obseg in razcvet doživela v času kraljev Sigismunda (1387-1437) in Matije Korvina (1458-1490). Politični in kulturni razvoj so izpričevale številne listine, likovne upodobitve, nagrobniki, arhitekturni členi in pečnice, skupaj z rokopisi iz *Bibliotheca Corvine*. Na razstavi pa so izstopale gotске plastike, najdene 1974. leta pri raziskavah v predverju kraljevske palače, ki štejejo med najpomembnejše svoje vrste na Madžarskem. Figure svetnikov in profane skulpture kulturnozgodovinsko sodijo v tradicijo t.i. dvorskega stila, ki se je iz Francije in Dunaja razširil na Madžarsko. Razmeroma točno so datirane v 2. desetletje 15. stoletja, v čas, ko je Sigismund ustavil dela pri širjenju svoje palače, medtem ko se stilno navezujejo na "mekhi stil" dunajske šole iz začetka 15. stoletja.³

Drugačo naravnost raziskovalcev in rezultate nam pokaže katalog razstave o "arheologiji ob vzhodni heidelberškega gradu", ki je bila na ogled lani v Heidelbergu.⁴ Izkopavanja na področju Kornmarkta oz. bivšega špitala in špitalskega pokopališča v letih 1986 in 1987 so imela za poznavanje mestne zgodovine poseben pomen zato, ker so omogočila odkritje mestnega špitala kot osrednje in arheološko dotlej še neraziskane socialne ustanove iz let 1290 do 1556. Po drugi strani pa so okoliške meščanske hiše dale ogromno količino hišne opreme in predmetov, ki nudijo vpogled v življenjske razmere prebivalcev od ok. 1400 do 1693. Tedaj je namreč velik požar uničil poleg mesta tudi dovršen del arhivalij, zato so prav arheološki viri tisti, ki zapolnjujejo vrzeli v poznavanju srednjeveške in zgodnje novoveške zgodovine Heidelberga. Hkrati so ti viri, ki so jih nemški raziskovalci ovrednotili s pomočjo različnih naravoslovnih strok in modernih tehnik, posredovali zelo dragocene podatke o vsakdanjem bitju in žitju mesta. Kanali, odpadne jame in latrine, ki so vsebovale večino najdenega materiala, špitalski grobovi in druge strukture so prinesli na dan mnogovrstno keramično posodje, pečnice in pipe, steklenino, lesene predmete, tekstil, osteološko gradivo in drugo. Zato Heidelbergžani danes vedo, kakšna približno je bila stanovanjska kultura nekdanjih meščanov, kaj in kako so jedli, kako so se oblačili in kakšne pričeske so imeli, katere bolezni so jih pestile in kako dolgo so živeli.

Monumentalne, reprezentativne arhitekture in pojavi, ki jih te izpričujejo, na eni strani, drobni preostanki vsakdanjega življenja na drugi: perspektiva in zahteva sodobnih arheoloških raziskav srednjeveških urbanih organizmov naj bo tako rekonstruiranje vedenja o mestnem obzidju ali grajski kapeli, kot ponovna obuditev lončenih črepinj iz pepela nekega ognjišča. Seveda s tem dosežemo šele en nivo poznavanja in razumevanja problematike. Druga, obširnejša in zahtevnejša raven je interpretiranje celotne, tako ali drugače zamejene pokrajine oz. regije. Dober primer za to so južnonemški in vzhodnošvicarska mesta v okviru nekdanje vojvodine Švabske. Arheološke raziskave v zadnjih 20 letih, katerih rezultate je predstavila razstava v Zürichu 1992. oz. v Stuttgartu 1993. leta, so omogočile celovitejšo obravnavo in dale novo sliko te "pokrajine mest". Z interpretiranjem materialne kulture so v mnogem bistveno dopolnile dognanja drugih ved: umetnostnogeografske ugotovitve na osnovi primerjalnih analiz knjižnih in stenskih slikarj, arhitekturne analize meščanskih hiš, lingvistične raziskave, npr. razprostranjenosti različnih izrazov za pojem ceh, ki so prav tako odkrile povezanost omenjenih mest "okoli 1300", pravnozgodovinske primerjave, ki so pokazale na skupne oz. sorodne pravne določbe in statute pomembnejših mest. In seveda poznavanje gospodarstva: mesta severno in južno od Bodenskega jezera so v 13. in 14. stoletju skupaj s svojim podeželskim okoljem oblikovala nekakšno tekstilno-obrtno pokrajino, ki je pridelovala lan in izdelovala platno ter z njim trgovala daleč naokoli. V 14. stoletju je lan nadomestil bombaž in nastala je prava "industrijska pokrajina barhanta", za katero pa sta bila pogoj nujna standardizacija in zajamčena kvaliteta. Takšne stike med mesti, ki se kažejo na področjih umetnostnih dejavnosti, gradbeništva, ekonom-

ske produkcije, pravnih določil, jezikovne rabe in še česa, so vodilni gremiji mest utrdili s političnimi "mestnimi zvezami" oz. zaveznitvi. Ta v mnogočem enoten "industrijski revir" je torej lahko nastal zaradi vrste medsebojno učinkujočih socialno-kulturnih, ekonomskih, političnih in tehnoloških pogojev.⁵

Srednjeveška mesta so v naši optiki izredno kompleksna arheološka "najdišča", ki v raziskavah in razlagah, seveda ob sodelovanju drugih strok, zahtevajo celovit pristop - saj so bile takšne tudi strukture življenja, ki so opredeljevale posamezna "najdišča" kot mesta in ki so se na tak ali drugačen način ohranile v ulicah in trgih njihovih dandanašnjih naslednikov. To enako velja za slovensko ozemlje, kjer pa sistematičnih in modernih raziskav srednjeveških urbanih naselbin mestnega tipa, posebno v večjem obsegu, skoraj ne poznamo - ob doslej najboljše raziskani srednjeveški naselbini, Otoku pri Dobravi - freisinskem trgu Gutenwertu, je takšna izjema le Koper.⁶ Drugi problem so raziskave gradov v mestih oz. na vzpetinah nad njimi. Vse prevečkrat so bile te zgolj umetnostnozgodovinsko naravnane in šele na Starem gradu nad Celjem v 70. in 80. letih ter na ljubljanskem gradu in kamniškem Malem gradu v zadnjih letih so raziskovalci uporabili arheološki pristop in arheološke metode.⁷ Vendar v celjskem primeru (še) niso ovrednotili kulturnozgodovinsko bogatega in zelo obilnega arheološkega gradiva, z izjemo pečnic in res majhnega dela keramike.⁸ Bistven problem slovenske arheologije mlajših obdobij, torej obdobja po zgodnjem srednjem veku oz. "magični" letnici 1000, je, da ni izdelala konceptov raziskav na metodologije - in s tem praktično (še) ne obstaja kot definirana in samostojna arheološka disciplina. Prav tako se ni razvijala zavest o nujnosti uporabe arheoloških metod v raziskovanju mlajših obdobij, ne glede na to, ali gre za mesta, vasi, gradove, cerkve, samostane, komunikacije ali druge strukture, da o proučevanju in varovanju kulturne krajine v celoti niti ne govorimo. Pri vsem tem pa so v zadnjega pol stoletja za gradbenimi posegi zelo spremenili naša stara mestna jedra in uničili marsikatero arheološko in zgodovinsko izpovedno plast oz. strukturo. Vsekakor je to kompleksna problematika, ki v enaki meri (pri)zadeva spomeniško-varstveno službo, umetnostnozgodovinsko in zgodovinsko stroko in še koga. Zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem ne bo napisana, dokler za to odgovorne stroke ne bodo poenotile svojih konceptualnih izhodišč ter združile moči in predvsem delovnih metod. En primer, ki razkriva zelo zadrevo stanje naših strok, je Celje.

Celju pripada med slovenskimi mesti eminenten položaj, tako zaradi antične Celeje, nastale iz keltskih osnov, kot zaradi srednjeveške naselbine z gradovi, sedeža Celjskih grofov. Resda imamo o nastanku naselja, njegovem razvoju v trg in sploh o zgodovini srednjeveškega Celja "zelo malo ohranjenih virov"⁹ ali bolje, "ohranjenih oziroma obdelanih listin".¹⁰ Zato ni tako pomembno, da o podelitvi pomerija oz. pravice štajerskih mest Celju govori šele listina iz 1451. leta. Značaj meščanske naselbine na stopnji med trgov in mestom ok. 1300, verjetno pa že ok. 1240, potrjuje obstoj minoritskega samostana in v 14. stoletju predvsem delovanje židovske kolonije, ustanovitev špitala ter prenos grofovske rezidence v naselje.¹¹ A njen podrobnejši razvoj in pravo vlogo v okviru Celjske grofije, npr. odnos do Starega, Mestnega in tudi razpadajočega Žovneškega gradu kot prvotnega sedeža, bi razložila šele temeljita obravnava arheološkega in listinskega gradiva ter sistematične, čeprav zaradi izgradnje po 2. vojni že zapoznele raziskave starega mestnega jedra in gradov, kakor so npr. izkopavanja Mestnega gradu od leta 1992. Šele potem bo mogoče bolj mnogostransko ovrednotiti tudi zgodovino Celjskih, ki jo je nazadnje z vidika odnosov z Ogrsko obdelala in v mnogočem kritično popravila Nada Klaić.¹²

Pravi vzpon Celjskih grofov v srednjeevropsko dinastično politiko je povezan z vladavino ogrskih kraljev Ludvika I. Anžuvina (1342-1382) in Sigismunda Luksemburškega, od leta 1410 obenem nemškega kralja. Temelji na spretni diplo-

maciji oz. izkoriščanju sporov med Luksemburžani in Habsburžani, kar je Celjskim omogočilo dinastične zveze s Kotromaniči, Jagielonci, Frankopani, Brankovići in predvsem Luksemburžani: hči Hermana II. Barbara je 1405. šla zamož kralju Sigismundu. Herman je že 1397. dobil v last Varaždin in še nekaj utrdb v Zagorju, 1399. postal zagorski knez in "baro regni Hungarie" ter 1406. dedni ban v hrvaških deželah. Kot ogrski velikaš je bil član vrhovnega kraljevca sveta "zmajevcev". Ko sta bila njegov sin Friderik II. in vnuk Ulrik II. leta 1436 povišana v državna kneza, je Celjska kneževina kljub teritorialni razdrobljenosti dosegla svoj vrh, s smrtjo zadnjega Celjana 1456. pa nato svoj tragični konec. Zgodba o Celjskih in o njihovem Celju, kakor jo poznamo danes, je seveda le nepopolna. Velik del, tisti, ki je bližje resničnemu teku njihove zgodovine in ki poleg političnega razvoja odkriva enako pomemben gospodarski in kulturni razvoj, je še skrit v arhivih - tistih z listinami in onih pod zemljo. Izkopano arheološko gradivo, posebno pečnice in keramično posodje, pa čaka že od včeraj in kaže, kakor je videti, raznovrstne vezi tudi s srednjeveškimi madžarskimi mesti.¹³

Tudi če usedline preteklega življenja odkrivamo postopoma, naj bo naš imperativ celovita in ne delna slika - vsceno, ali gre za srednjeveška mesta na Madžarskem, Nemškem, Slovenskem ali kje drugod.

¹ H. Pirenne, *Srednjeveška mesta. Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope* (1956) 76.

² F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Dela 1. razr. SAZU 15 (1965) 39 s. 43, 72, 158, 202, 242 idr.

³ G. Biegel, Budapest im Mittelalter, *Weltkunst* 61/22, 1991, 3554 s.

⁴ *Vor dem grossen Brand. Archäologie zu Füssen des Heidelberger Schlosses*, razstavni katalog (Heidelberg 1992).

⁵ *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, razstavni katalog (Zürich 1992).

⁶ Za Otok pri Dobravi V. Šribar in V. Stare, *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi*, razstavni katalog (Ljubljana 1981), ter 3 zvezki Projekta "Mihovo", ki obravnavajo keramično in kovinsko gradivo in jih je izdal Narodni muzej v letih 1972, 1979 in 1981; za Koper: *Koper med Rimom in Benetkami. Izkopavanje na vrtu kapucinskega samostana*, razstavni katalog (Ljubljana 1989); *Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra* (Ljubljana 1989).

⁷ Za Celje T. Bregant, *Raziskovanja na Starem gradu nad Celjem 1972. leta*, *Celj. zbor.* 1973-1974 (1974) 269 ss; T. Bregant, *Stari grad nad Celjem. Raziskovanja v letih 1973 in 1974. Poizkus rekonstrukcije rasti grajskega jedra* (Ljubljana 1977); na ljubljanskem gradu in kamniškem Malem gradu raziskave še potekajo.

⁸ T. Bregant, *Pečnice s Starega gradu Celje* (Ljubljana, Celje 1984); V. Šribar, V. Stare, T. Bregant, *Časovno opredeljena srednjeveška keramika*, *Slovenski etnograf* 25-26, 972-1973, 45 ss.

⁹ B. Otorepec, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem* (Ljubljana 1988) 132.

¹⁰ S. Vilfan, *Glose k zgodovini srednjeveškega Celja*, *Kronika* 32/1, 1984, 16.

¹¹ *Ib.*, 16.

¹² N. Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*, *Celj. zbor.* 1982, Posebna izdaja; prim. še: Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru, Okrogla miza 1. oktobra 1982 na XXI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju, *Zgod. čas.* 37/1-2, 1983.

¹³ I. Stopar, *Poznogotske pečnice s celjskega območja*, *Var. spom.* 20, 1975 (1976) 275 ss; R. Franz, *Der Kachelofen* (Graz 1981) 51.